

1. BINOMICKÉ ROZDELENIE PRAVDEPODOBNOSTI

Ilustráciou vzniku normálneho rozdelenia je binomické rozdelenie. Binomické rozdelenie vzniká pri opakovaných pokusoch, pričom ide o jav alternatívny (buď nastane alebo nenastane). V nádobe máme bielu a čiernu guľičku. Pravdepodobnosť vytiahnutia bielej guľičky (jav A) označíme $p = 1/2$, pravdepodobnosť vytiahnutia čiernej guľičky (jav B = jav A) označíme $q = 1/2$, platí teda $p + q = 1$. Urobíme s ťahov za sebou, pričom guľičku vždy po ťahu vložíme späť a znova zamiešame. Pravdepodobnosti p , q sú pri pokusoch konštantné a výsledky pokusov sú vzájomne nezávislé. Môžeme dostať tieto $(s + 1)$ rôzne výsledky: biela guľička (A) sa objaví 0, 1, 2, ..., s -krát. Pravdepodobnosti všetkých možných výsledkov série s pokusov zostavíme do prehľadnej tabuľky, kde náhodnou veličinou x bude počet javov A .

Počet pokusov	Možné variácie	Výskyt javu A	Pravdepodobnosť variácie
1	A	1	p
	B	0	q
2	AA	2	p^2
	AB	1	pq
	BA	1	pq
	BB	0	q^2
3	AAA	3	p^3
	AAB	2	$p^2 q$
	ABA	2	$p^2 q$
	BAA	2	$p^2 q$
	ABB	1	pq^2
	BAB	1	pq^2
	BBA	1	pq^2
	BBB	0	q^3

Pri jednom pokuse máme $2^1 = 2$ možné výsledky. Majú pravdepodobnosť $P_A = p$, $P_B = q$ a ich súčet $\sum P = p + q = 1$.

Pri dvoch pokusoch máme $2^2 = 4$ možné variácie vytiahnutia guľičiek. Nakoniec nezáleží na poradí vytiahnutých guľičiek, ale na počte bielych.

$$P_{AA} = p^2, P_{AB} = 2pq, P_{BB} = q^2,$$

$$x = 2, \quad x = 1, \quad x = 0$$

a ich súčet

$$\sum P = p^2 + 2pq + q^2 = (p+q)^2 = 1.$$

Pri 3 pokusoch vzniká $2^3 = 8$ variácií

$$P_{AAA} = p^3, \quad P_{AAB} = 3p^2q, \quad P_{ABB} = 3pq^2, \quad P_{BBB} = q^3,$$

$$x = 3, \quad x = 2, \quad x = 1, \quad x = 0,$$

ich súčet je

$$\begin{aligned} \sum P &= p^3 + 3p^2q + 3pq^2 + q^3 = (p+q)^3 = \left(\frac{1}{2}\right)^3 + 3\left(\frac{1}{2}\right)^2\left(\frac{1}{2}\right) + 3\left(\frac{1}{2}\right)\left(\frac{1}{2}\right)^2 + \left(\frac{1}{2}\right)^3 = \\ &= \frac{1}{8} + 3\frac{1}{8} + 3\frac{1}{8} + \frac{1}{8} = 1. \end{aligned}$$

Každý člen radu udáva pravdepodobnosť pre ten počet javov A , koľko udáva mocniteľ u jeho pravdepodobnosti p . Všeobecne pre s pokusov dostaneme **binomický rad**.

$$(p+q)^s = \binom{s}{0}p^0q^s + \binom{s}{1}p^1q^{s-1} + \binom{s}{2}p^2q^{s-2} + \dots + \binom{s}{s-1}p^{s-1}q^1 + \binom{s}{s}p^sq^0 = 1, \quad (1.1)$$

$$= q^s + spq^{s-1} + \binom{s}{2}p^2q^{s-2} + \dots + sp^{s-1}q + p^s = 1, \quad (1.2)$$

$$= P_0 + P_1 + P_2 + \dots + P_{s-1} + P_s = 1.$$

Všeobecný člen binomického radu má tvar

$$P(x=k) = \binom{s}{k}p^kq^{s-k} = \frac{s!}{k!(s-k)!}p^kq^{s-k}, \quad \text{kde } k \text{ je celé číslo}, \quad (1.3)$$

udáva pravdepodobnosť pre hodnotu k náhodnej veličiny, že v sérii s pokusov sa jav A objaví k -krát.

Rad (1.2) dáva **binomické rozdelenie pravdepodobností pre náhodnú veličinu x** , t.j. udáva pravdepodobnosť výskytu pre každú jej možnú hodnotu. V rovnici (1.3) je súčin p^kq^{s-k} elementárnou pravdepodobnosťou jednej variácie s početnosťou k javu a $\binom{s}{k}$ je počet

variácií, ktorými sa početnosť k uskutočňuje. Zoradené koeficienty $\binom{s}{k}$ radu (1.2) dávajú

pre rôzne s známy symetrický **Pascalov trojuholník**, ich súčet $N = (1+1)^s = 2^s$ je počtom možných výsledkov v sérii s ťahov.

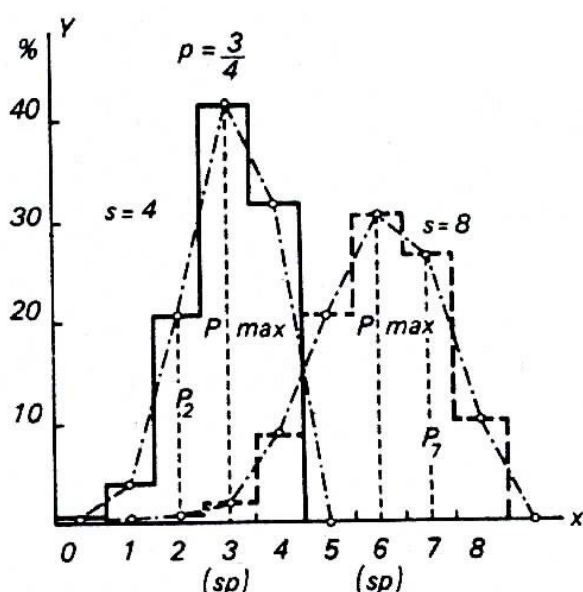
Koeficienty $\binom{s}{k}$	s	$N = 2^s$	$100\% \binom{s}{k} : 2^s$
1	0	1	100
1-1	1	2	50-50
1-2-1	2	4	25-50-25
1-3-3-1	3	8	12-38-38-12
1-4-6-4-1	4	16	6--25-38-25-6
1-5-10-10-5-1	5	32	3-16-31-61-16-3
1-6-15-20-15-6-1	6	64	2-9-23-31-23-9-2

Každému počtu s opakovaných pokusov a určitým pravdepodobnostiam p a q prislúcha samostatný základný súbor všetkých možných výsledkov s určitým charakteristickým rozdelením pravdepodobností.

Príklad 1: V nádobe máme biele a čierne guľičky v pomere 3:1. Pravdepodobnosť vytiahnutia bielej guľičky (jav A) je preto $p = 3/4$ a vytiahnutie čiernej (jav $\text{non } A$) $q = 1/4$. Pre sériu 4-och pokusov môžeme dostať jeden z 5-ich rôznych možných výsledkov, každý má inú pravdepodobnosť $P(x)$, ktorú určíme podľa rovnice (1.2):

Počet bielych guľičiek v sérii štyroch pokusov $x =$	0	1	2	3	4	Σ
$(p+q)^4$	q^4	$4pq^3$	$6p^2q^2$	$4p^3q$	p^4	1
Pravdepodobnosť $P(x)$	$\frac{1}{256}$	$\frac{12}{256}$	$\frac{54}{256}$	$\frac{108}{256}$	$\frac{81}{256}$	$\frac{256}{256}$
$P(x)$ v %	0,4	4,7	21	42	32	100

Príklad 1 nám charakterizuje **nesymetrické rozdelenie pravdepodobnosti** ak $p \neq q$ (obr. 1.1).

Obr.1.1. Binomické rozdelenie pravdepodobnosti (nesymetrická pravdepodobnosť) pri $p = \frac{3}{4}$

Súbory so symetrickými pravdepodobnosťami. Zvláštny a veľmi dôležitý je prípad, keď pravdepodobnosti $p = q = 1/2$ (obr.1.2). Pokusy s rovnakým množstvom bielych a čiernych guľičiek, pre hody mincami, pre hody kockami (párne číslo - nepárne číslo), sa vyskytnú aj v teórii meračských chýb.

V tomto prípade sa binomický rad (1.2) zjednoduší, pretože súčiny $p^k q^{s-k} = \left(\frac{1}{2}\right)^k \left(\frac{1}{2}\right)^{s-k} = \left(\frac{1}{2}\right)^s$ sú konštantné

$$(p+q)^s = \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2}\right)^s = \frac{1}{2^s} \left[1 + s + \binom{s}{2} + \dots + \binom{s}{s-2} + s + 1 \right] = \quad (1.4)$$

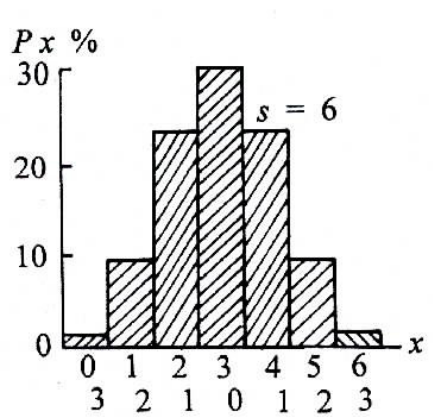
$$= P_0 + P_1 + P_2 + \dots + P_{s-2} + P_{s-1} + P_s = 1. \quad (1.5)$$

Pravdepodobnosť, že sa vo výsledku série s opakovaných ťahov k -krát objaví jav $A\left(p = \frac{1}{2}\right)$, je daná členom

$$P(x=k) = \frac{1}{2^s} \binom{s}{k}. \quad (1.6)$$

Koeficienty $\binom{s}{k}$ sú zostavené v Pascalovom trojuholníku na str. 4 a vedľa neho sú aj pravdepodobnosti $P(k)$ vyjadrené v percentách. Stredná hodnota pre $p = \frac{1}{2}$ je

$$E(x) = \sum_{i=1}^s x_i P(x_i) = sp = \frac{1}{2} s.$$

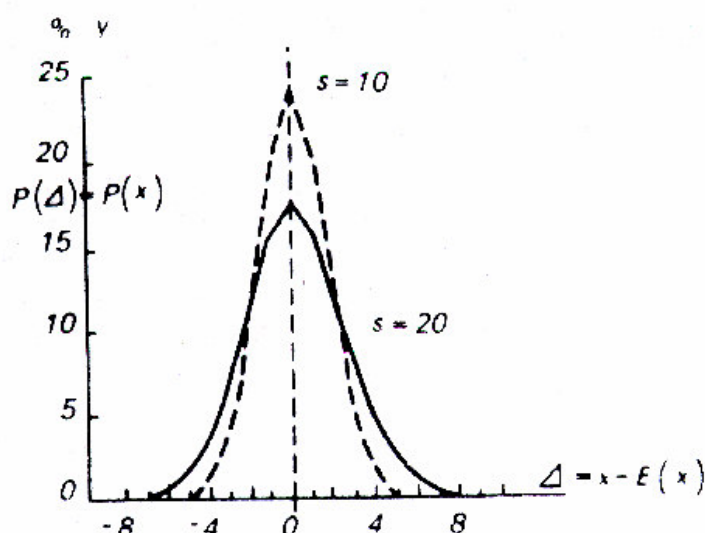
Obr. 1.2. Symetrické binomické rozdelenie pravdepodobností $p = \frac{1}{2}$

Príklad 2: Hádzeme naraz 6 mincami. S akou pravdepodobnosťou môžeme čakať určitú početnosť x štátnych znakov? Tu $s = 6$, $p = 1/2$ a použijeme koeficienty v Pascalovom trojuholníku:

x_i	0	1	2	3	4	5	6	Σ
$P(x = x_i)$	$\frac{1}{64}$	$\frac{6}{64}$	$\frac{15}{64}$	$\frac{20}{64}$	$\frac{15}{64}$	$\frac{6}{64}$	$\frac{1}{64}$	$\frac{64}{64}$
$P(x) \text{ v } \%$	1,6	9,4	23,4	31,2	23,4	9,4	1,6	100

S rastúcim počtom s pokusov dostáva histogram stále zreteľnejší tvar hladkej zvonovitej krivky.

Takto dostaneme pre $s \rightarrow \infty$ spojitú zvonovitú krivku, krivku Gaussovu. Obidve jej vetvy sa blížia asymptoticky k osi X , plocha vymedzená krivkou a osou X je však konečná a je 100 % = 1. Tento limitný prípad vedie k -tzv. „normálnemu rozdeleniu“ pravdepodobností.

Obr. 1.3. Gaussova krivka

Variancia náhodnej veličiny

Jednotlivý pokus $s = 1$ môže mať výsledok $x_1 = 1$ s pravdepodobnosťou $P(x = x_1) = p_1 = p$, alebo $x_2 = 0$ s pravdepodobnosťou $P(x = x_2) = p_2 = q$. Tie isté pravdepodobnosti budú mať i odchýlky výsledkov od strednej hodnoty $E(x) = sp = p$, ako i štvorce týchto odchýlok. Stredná hodnota štvorca odchýlky pre jednotlivý pokus je

$$\begin{aligned} E(\Delta^2) &= E\{x - E(x)\}^2 = E(x - p)^2 = p_1(x_1 - p)^2 + p_2(x_2 - p)^2 = \\ &= p\left(\underbrace{1 - p}_q\right)^2 + qp^2 = pq^2 + qp^2 = pq\left(\underbrace{q + p}_1\right) = pq. \end{aligned}$$

Pre s pokusov bude variancia súčtom variancií z jednotlivých pokusov ($V(x + y + z + \dots) = V(x) + V(y) + V(z) + \dots$)

$$V(x) = \sigma^2 = E\{x - E(x)\}^2 = E(\Delta)^2 = spq \quad (1.7)$$

a smerodajná odchýlka

$$\sigma = \sqrt{spq}.$$

V prípade symetrického rozdelenia $p = q = 1/2$.

$$V(x) = \sigma^2 = \frac{s}{4}, \quad \sigma = \frac{1}{2}\sqrt{s}. \quad (1.8)$$